

Kino dilində Azərbaycan ktematonimləri

Fizuli Mustafayev

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
E-mail: mustafayev.fizuli8@gmail.com

Annötasiya. Məqalə kino dilində Azərbaycan ktematonimlərinə həsr olunub. Aparılan araşdırmalardan məlum olur ki, ktematonimlər adı altında təqdim edilən bu xüsusi adlar qrupu indiyədək demək olar ki, dilçilik tədqiqatlarından kənarda qalmışdır. Bu adların semantikasının, leksik tərkibinin, qrammatik quruluşunun, orfoqrafiyasının, orfoepiyasının və başqa dil xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, bütövlükdə Azərbaycan dilçiliyinin və Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafı tarixində mühüm bir addım hesab oluna bilər.

Ktematonimlərin xrematonimlər, xrononimlər, ideonimlər və erqonimlər kimi növləri vardır. Xrematonimlərə aid xüsusi adlar dilimizdə müxtəlif sahələrə məxsus maddi-mədəni əşyalara aiddir. Buraya şirniyyat, sabun, parça, mebel, soyuducu, tütəng, mineral su, daş-qaş, su-nəqliyyat və qatar adları aiddir.

Məqalənin başqa sərlövhəsində xrononimlərdən söhbət açılır və onlar izah edilir. Məqalədə, həmçinin ideonimlərə də xüsusi yer ayrılır. Qeyd edilir ki, ideonimlərə elm, mədəniyyət və ədəbiyyatla bağlı xüsusi adlar aid edilir. Nəşriyyat, mətbuat adları da ideonimlər sayılır.

Məqalənin sonuncu bölməsində isə erqonimlərdən söz açılır. İdarə və müəssisə, opera, dram, kinoteatr və yeməxana, kafe, restoran adları erqonimlərə aid edilir. Məqalədə kifayət qədər ədəbiyyat və kino ssenarilərdən istifadə edilmişdir.

Açar sözlər: onomastika, toponim, ktematonim, antropnim, zoonim, hidronim

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 02.04.2024; qəbul edilib – 16.04.2024

Azerbaijani ktematonyms in the language of cinema

Fizuli Mustafayev

Doctor of Philosophy in Philology
Institute of Linguistics named after Nasimi of ANAS
E-mail: mustafayev.fizuli8@gmail.com

Abstract. The article is devoted to Azerbaijani ktematonyms in the language of cinema. Research shows that this group of special names, presented under the name of ktematonyms, is still almost excluded from linguistic research. The study of semantics, lexical composition, grammatical structure, spelling, orthoepy and other linguistic features of these names can be considered an important stage in the history of the development of Azerbaijani linguistics and Azerbaijani culture as a whole.

It is noted that there are such types of ktematonyms as chrematonyms, chrononyms, ideonyms and ergonyms.

The special names of chrematonyms refer to material and cultural objects belonging to different areas of our language. These include sweets, soap, cloth, furniture, refrigerators, rifles, mineral water, jewelry, boats and trains.

In another section of the article, chrononyms are discussed and explained. The article also pays special attention to ideonyms. It is noted that ideonyms include special names associated with science, culture and literature. Publishing, press names are also considered ideonyms.

The last section of the article is devoted to ergonomics. The names of offices and enterprises, operas, theaters, cinemas and canteens, cafes, restaurants refer to ergonomics. The article uses many examples from literature and cinema.

Keywords: onomastics, toponym, ktematonym, anthroponym, zoonym, hydronym

Article history: received – 02.04.2024; accepted – 16.04.2024

Giriş / Introduction

Dilçilikdə maddi-mədəniyyət abidələri, elm və texnika, habelə mənəvi mədəniyyətlə bağlı əsərlərin, xüsusi əşyaların, fəxri adların, inzibati idarə, təşkilat və sairin adını bildiren onomastik vahidlər ümumi şəkildə ktematonim hesab edilir. Məsələn, *Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi*, *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası*, *Azərbaycan Respublikası Dövlət Mükafatı Laureatı*, *Azərbaycan Mülki Aviasiya İdarəsi*, *Birləşmiş Millətlər Təşkilatı*, *“Yeddi gözəl”* (N.Gəncəvi), *“Söhbətül-Əsmər”* (M.Füzuli), *“Aldanmış kəvakib”* (M.F.Axundov), *“Bir gəncin manifesti”* (Mir Cəlal), *“Torpağa sancılan qılnc”* (N.Xəzri), *“Arşın mal alan”*, *“Koroğlu” operaları* (Ü.Hacıbəyov), *“Leyla” əl-üz sabununu*, *“Aynur” məişət evi* və s.

Dilimizdə işlənən uşaq bağçası, mətbuat, nəşriyyat, mağaza, qatar, gəmi adları da ktematonimlər sisteminə daxildir.

***

Ktematonimlər adı altında təqdim edilən bu xüsusi adlar qrupu indiyədək, demək olar ki, dilçilik tədqiqatından kənarda qalmışdır. Bu adların semantikasının leksik tərkibi, qrammatik quruluşu, orfoqrafyası, orfoepiyası və başqa dil xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, bütövlükdə Azərbaycan dilçiliyi və Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafı tarixində mühüm bir addım hesab oluna bilər.

Azərbaycan dilində ktematonimik tərkib çox rəngarəngdir. Hələlik onun aşağıdakı növlərini göstəririk: *xrematonimlər*, *xroononimlər*, *ideonimlər*, *erqonimlər*.

Maddi-mədəni əşyaların, predmet, cihaz və s. adlarını bildiren onomastik vahidlər dilçilik ədəbiyyatında xrematonim adlanır. Bu növ xüsusi adlar dilimizdə müxtəlif sahələrə məxsus maddi-mədəni əşyalara aiddir:

a) şirniyyat adları: “Çinar”, “Qızıl gül”, “Nar”, “Aygün”, “Qaranquş” konfetlər, “Bakı”, “Abşeron” tortları, “Neva”, “Badam” peçenyeləri və s.

b) sabun adları: “Leyla”, “Delfin”, “Sauna”, “Askan”...

c) parça adları: “Firuzə”, “İradə”, “Nuriyyə”...

ç) mebel adları: “Gülüstan”, “Lalə” mebel dəstləri...

d) soyuducu adları: “Abşeron”, “Xəzər”, “Çinar”...

e) tüfəng adları: “Aynalı”, “Beşatılan”, “Dayandoldurum”...

ə) mineral su adları: “Badamlı”, “Sirab”, “İstisu”...

f) daş-qaş adları: Təbni, Vərdi, Tavusi, Füq-qan, Şəmi, Zeytuni, Xoşab, Tənkab, Şəlcəmi, Turuncu (mirvari adları), Narıncı, Zəfərani, Birluri (yaqut adları), Reyhani, Sahibi, Bəhri (zümrüd adları), Təbni, Simabi, Zəytini (almaz adları), İnnabi, İdrisi (ləl adları), Əzhəri, Şirfam, Zərhumni, Kəftari (firuzə adları) və s.

g) su nəqliyyatı adları: “Həzi Aslanov” gəmisini, “Vaqif” teploxodu, “Elm” gəmisini və s.

ğ) qatar adları: “Moskva”, “Tehran”, “Qarabağ”, “Rostov” və s. Adları çəkilən xrematonimlər, öz növbəsində, filmlərdə də əks olunur.

Əsas hissə / Main Part

“Xəlil: – Ay qız, qonağın başını boş-boş şeylərlə ağrıtmı. Çay gətir, yanında da “Çinar”.

“Teybə: – Bəhmən niyə qonaq olur. Hə... nə başınızı ağrıdım, Xəlil indi ikinci qrup əlidir”.

“Küçələrə su səpmişəm” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 2004.

“Ağa: – Baxın da, sədr ilə Leyli içəridə, qapı isə bağlı. Qabaqlarında min cür naz-nemət, o tərəfdə də “Abşeron” tortu ilə çay süfrəsi.

Vahid: – Ax, Leyli... Namussuz!”

“Qəzəlxan” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1991.

“Cəlil: – Çıxaq yuxarı, bir az qurdumuzu öldürək, “Neva” peçenyəsi ilə çay içək. Dünən beş min udmuşam.

Lütvəli bəy: – Beş min?”

“Neft və milyonlar səltənətində” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1982.

“Rüstəm: – Yaxşı, yaxşı... Mənim işlərimə qarışma. Salmana deyən ki, bu gün çobanlar üçün “Leyla” sabunu göndərsin.

Yarməmməd: – Xəbəri var, yoldaş sədr”.

“Böyük dayaq” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1962.

“Kərimin atası: – Bir şey gətirim, at çiyinə.

Çimnaz müəllimə: – Onu güvə yeyib. Hamısını yeyib.

Kərimin atası: – Nə olar, paltartikənə deyərlik “Firuzə” parçasından bir dənə də tikər”.

“Süd dişinin ağrısı” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1987.

“Bağır: – Mənim kəlləmə nolub? Sənin fikirləşdiyən qədər də ağlısız döyüləm mən.

Nurcabbar: – “Gülüstan” mebeli aldığın üçün İdrisova muzdlu nöker işləməzdin”.

“Qoca palıdın nağılı” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1984.

“Cəlil ağa: – Sifariş verdiklərimi gətirin. “Abşeron”dakı içkiləri də.

Lütvəli bəy: – Qumarla içki, deyəsən başını xarab edib...”

“Neft və milyonlar səltənətində” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1982.

“Səlim bəy: – Bir əlində mənim tapançam, bir əlində də “Aynalı”.

“Nəbi: – Qorxma bəy, mən sənin təki müxənnət deyiləm, silahsız adama əl qaldıraram? Dur geyin, hökumətdən nə qədər qızıl oğurla-

yıbsan, özünün olsun, mənə haram pul gərək deyil”.

“Qaçaq Nəbi” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1980.

“Nurcabbar: – Bu meşədəki dördəyaqlıların, arı pətəklərinin hamısı İdrisovundu. Hətta anbardakı içkilər də, “İstisu” içkiləri də...”

“Qoca palıdın nağılı” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1984.

“Pərşan: – Eybi yoxdur, gəl gedək, gəl Maya bacı. Nə gözəl gecədir, boynundakı “Zeytuni”, qulağındakı “Turunci” də çox yaraşır sənə.

Maya: – Amma yazıq Qaraş elə yorulur ki, işdən qayıdan kimi daş təki düşür”.

“Böyük dayaq” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1962.

“Rövşən: – Anam, boynunda “Billuri” bu gün yaxşı görünür.

“Girov: – Rövşən, anan narahatdır belə boş vədləri çox eşitmişik, bu cızmaqaraçıların da nə yazdıqlarını yaxşı bilirəm”.

“Girov” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 2003.

“Teybə: – Mən də ki, uşaqları götürüb getdim o arvadı erməni olan milis raisinin yanına. Rəis də ki, arvadına “Billuri” yaqut axtarırdı.

“Bəhmən: – Teybə bacı, bu işə mütləq əncam çəkərəm, arxayın olun”.

“Küçələrə su səpmişəm” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 2004.

“Vahid: – Ağa, bu nə oyundur?”

Ağa: – Nə olacaq! Sənə deyəndə əl çək bu meyxanadan, qəzəldən, sinələri “reyhani zümrüd” daş-qaşlardan. Bir nöyütdən yaz, pambıqdan yaz, adın çıxsın.

“Qəzəlxan” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1991.

“Üzeyir: – Məşhur əsərlərdən birini götürüb musiqi tərtibatı vermək istəyirəm.

Zərdabi: – Yaxşı fikirdir. Sən elə tamaşa yarat ki, təbii almaza bənzəsin, iştirak edənlər oxusunlar”.

“Üzeyir ömrü” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1983.

“Səlim: – Mən təsadüfən Sonanın əlindəki boyunbağını gördüm. Cibində də xeyli innabiləl-qaş var idi.

Kərim: – Sona, o boyunbağı kimindir?”

“Süd dişinin ağrısı” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1987.

“Nurcabbar: – İdrisovun beş qızı var, hamı üçün indidən cihaz tədarük edib. *Kəftari firuzə* kimi daş-qaşları da unutmayıb. Balaca qızı yeddi yaşın içindədi, deyilənə görə, onun da cihazı hazırıdı”.

“*Qoca palıdın nağılı*” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1984.

“Qurban: – Qızım, paroxodlar getdi. “*H.Aslanov*” və “*Vaqif*” teploxodlarından da xəbər yoxdur. Qansız onları bir tanışına ucuz qiymətə satıb, sonra yenə özü alıb”.

“*Neft və milyonlar səltənətində*” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1982.

Xrematonimlərin yaranması iki yolla baş verir:

1) əşyanın hansı materialdan əmələ gəldiyi nəzərə alınaraq ad yaradılır. Məsələn: daş-qaş adları bu yolla əmələ gəlmişdir. Zümrüdün növləri olan “*Reyhani*” – reyhan bitkisinin yarpağına oxşadığına görə, “*Bəhri*” – dəniz suyuna bənzədiyinə görə, “*Sabuni*” – sabuna bənzədiyinə görə, “*Asi*” – As ağacının yarpağına oxşadığına görə yaranmışdır.

2) əşyaya xoşagələn, müasir ad qoyulur. Məsələn: “Firuzə”, “İradə”, “Nuriyyə” parça adları, “Çinar”, “Qızılgül”, “Aygül”, “Qaranquş” konfet adları bu tiplidir.

Azərbaycan xrematonimlərinin yazılışı və tələffüzündə xeyli müxtəlifliklər vardır. Dilimizin orfoqrafiya və orfoepiyasının tədqiqi prosesində bunlar unudulmamalıdır.

Xrononimlər

Dövrün, zamanın müəyyən əlamətdar hissələrini, tarixi gün, bayram adlarını bildiren xüsusi adlar dilin onomastik tərkibində xrononimlər qrupunu təşkil edir. Məsələn: Orta əsrlər tarixi, Füzuli dövrü, 8 Mart Beynəlxalq Qadınlar Günü və s. Bu adların yaranmasının özünəməxsus prinsip və qaydaları vardır. Bunlardan bir neçəsini nəzərdən keçirək.

Bahar bayramı – Yazın gəlişi, təbiətin oyanması şərəfinə qeyd olunan gün Bahar bayramı adlanır.

Beynəlxalq Qadınlar Günü – 8 Mart Beynəlxalq Qadınlar Günü iqtisadi, ictimai və siyasi bərabərlik uğrunda mübarizədə qadınların beynəlxalq həmrəylik günü kimi bayram edilməsi K.Setkinin təklifi ilə 1910-cu ildə so-

sialist qadınlarının 2-ci Beynəlxalq Konfransında (Kopenhagendə) qərara alınmışdır.

Məhsul bayramı – Hər il məhsul yığımının sonunda kənd təsərrüfatı əməkçiləri məhsul yığımında qazandıqları nailiyyətləri təntənəli şəkildə qeyd edirlər. Bu mərasim Məhsul bayramı adlanır.

Beynəlxalq Tələbələr Günü – 1941-ci ildə Londonda faşizmə qarşı mübarizə aparan ölkələrin tələbələrinin beynəlxalq görüşündə təsis edilmişdir.

Xrononimlər qeyd olunan tarixi hadisənin, əlamətdar dövrün mahiyyətini mütləq öz semantikasında əks etdirir. Məsələn, 1945-ci il may ayının 9-da xalqımızın alman faşizmi üzərində çaldığı tarixi qələbənin mahiyyətini “Qələbə günü” xrononimi özündə əks etdirir.

İdeonimlər

Elm, mədəniyyət, bədii ədəbiyyatla bağlı əsərlərin və digər materialların, nəşriyyat, mətbuat və s. adını bildiren onomastik vahidlər ideonim hesab edilir. Dilimizin onomastik leksikası bu cür adlarla çox zəngindir. Bunları aşağıdakı qruplara bölmək olur:

1) **Nəşriyyat adları.** Bu cür adlara ancaq Bakı şəhərində rast gəlinir. Burada bir sıra mərkəzi nəşriyyatlar fəaliyyət göstərir. Həmin nəşriyyatlara profilinə görə ad verilmişdir. Məsələn, “Yazıçı” nəşriyyatında geniş oxucu kütləsi və ədəbi mühit üçün “Gənclik” nəşriyyatında, əsasən, gənclər üçün kitablar nəşr olunur. Bunlardan başqa, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı (Azərnəşr), “Kommunist” nəşriyyatı, “İşıq” nəşriyyatı da vardır. Həmin xüsusi adlar işlənmərkən, “Nəşriyyat” sözü köməkçi termin kimi onlara qoşulur. Əksər hallarda isə bu adlar həmin söz olmadan işləyə bilər.

2) **Qəzet və jurnal adları.** Respublikanın mərkəzi qəzet və jurnallarından başqa, çoxtirajlı rayon, müəssisə və təşkilat qəzetləri, ali məktəb qəzetləri nəşr olunur. Bu qəzet və jurnal adlarının əksəriyyəti Azərbaycan dilinin öz qanunları əsasında yaranmışdır. Məsələn, “Ulduz”, “Azərbaycan”, “Elm və həyat”, “Kirpi”, “Kənd həyatı”, “Azərbaycan təbiəti” və s. (jurnal adları), “Azərbaycan müəllimi”, “Ədəbiyyat”, “İdman”, “Elm” (AMEA), “Həqiqət” (Toxuz), “Bolluq uğrunda” (Lerik), “Şəfəq” (Quba), “İrəli” (Kürdəmir), Şuşa (Şuşa), “Yeni Ordubad” (Ordubad) və sair.

Bu adların semantikasında bir ümumi cəhət diqqəti cəlb edir. Onların hamısının mənası yeni quruluşla bağlıdır. Bu adlar qrammatik cəhətdən müxtəlif yollarla əmələ gəlmişdir.

Bir qismi sadə: “Ulduz”, “Azərbaycan”, “Həqiqət”, “Şəfəq”, “İrəli”, “Şuşa”; bir qismi mürəkkəb: “Azərbaycan müəllimi”, “Elm və həyat”, “Gənc müəllim” və s. yolla düzəlmişdir. Belə ideonimlərin kinoda işlənmə məqamlarına baxaq:

“Sona: – Yum ağzını! Kəs səsinə!”

Girov: – Sən niyə hirsələnirsən, ay bacı? Adım qəzet-jurnalları bəzəyir. Dünən “Azərbaycan” jurnalı məndən yazmışdı. Mən həmişə istəmişəm ki, atım olsun”.

“Girov” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 2003.

“Ağa: – Bəs nə? Adam balası kimi şeirlər yazsaydın, səni də tanıyardılar, hörmət eləyər-dilər. Camaatın şeirləri “*Ədəbiyyat*” qəzetindən düşür”.

“*Qəzəlxan*” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1991.

“Diktor: – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası ölkəmizin elm məbədi kimi şanlı bir inkişaf yolu keçmişdir. Tərkibində müxtəlif strukturlar olmaqla, mətbuat xidməti də mühüm rol oynayır. “*Elm*” qəzeti və “*Elm və həyat*” jurnalı mətbuat qurumuna aid strukturlardan ibarətdir”.

“AMEA-70” sənədli televiziya filmi. 2012.

“Qurban: – Sənin yediyin almalar möcüzə yaradır. “*Şəfəq*” qəzetində bu möcüzənin sirlərindən çox yazmışlar.

Mədinə: – Hə... Doğrudan?”

“*Alma-almaya bənzer*” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1975.

“Diktor: – Müxtəlif illərdə “*Şuşa*” qəzeti ayrı-ayrı adlarla çap edilmişdir”.

“*Şuşam mənim*” sənədli televiziya filmi. 2021.

“Diktor: – Təqdirəlayiq haldır ki, 1975-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universiteti Jurnalistika fakültəsinin tələbələrinə verilən diplom işləri siyahısına “*Yeni Ordubad*” qəzetinin nəşri tarixi və fəaliyyətinin ilk illəri mövzusu da daxil edilmişdir”.

“*Ordubad*” sənədli televiziya filmi. 2015.

Mürəkkəb yolla düzələn qəzet və jurnal adları da müxtəlif quruluş xüsusiyyətlərinə malikdir.

a) *təyini söz birləşməsi əsasında əmələ gəlir*: “Gənc müəllim”, “Yeni söz”, “Yeni gün”, “Qızıl bayraq” və s. (I növ), “Azərbaycan müəllimi”, “Azərbaycan təbiəti”, “Qalibiyyət bayrağı” (II növ) və s.

b) *sözlərin həmcinsləşdirilməsi yolu ilə*: “Elm və həyat”, “Ədəbiyyat və incəsənət”, “Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi”.

c) *“uğrunda” sözünün müxtəlif sözlərə qoşulması yolu ilə*: “Vətən tərbiyəsi uğrunda”, “Bolluq uğrunda” və s.

Qəzet və jurnal adlarının yaranmasında Azərbaycan dilinin öz sözləri üstünlük təşkil edir.

3) Bədii əsər adları. Azərbaycan dilinin onomastik leksikasında bədii əsər adları bütün başqa xüsusi adlar qrupunda kəmiyyətə üstünlük təşkil edir. Aydın həqiqətdir ki, bədii əsər adı asanlıqla meydana gəlir. Yazıçı bəzən əsərə əvvəlcədən ad qoyur, yazıb qurtarandan sonra onu ya tamamilə, ya da qismən dəyişir. Bəzən isə əsər yazılıb qurtarıqdan sonra ona ad qoyulur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bədii əsərə adqoyma uğurlu olduqda yazıçının dildə yeni ifadə tərzini yaratması onun xidməti hesab olunmalıdır.

4) Musiqi əsərlərinin adları. Çoxəsrlik tarixə malik olan Azərbaycan musiqisinin son dərəcə zəngin, rəngarəng növləri və adları vardır. Onomastik leksikanın başqa sahələrindən fərqli olaraq, musiqi əsərlərinin adları sabit və uzunömürlü olur. Xalqın bu mədəni sərvəti müasir texniki vasitələrlə lentə yazılır, nota alınıb mühafizə edilir, toplu və məcmuələr şəklində çap olunub mədəniyyət abidəsi şəklində qorunur, gələcək nəsllə çatdırılır. Lakin, nədənsə, indiyədək musiqi əsərlərinin adlarını linqvistik cəhətdən araşdırmaq Azərbaycan dilçiliyinin diqqətindən kənar qalmışdır.

Musiqi əsərlərinin adları dedikdə buraya mahnı, muğam, təsnif, romans, opera, balet, oyun havaları, yallı adları daxildir. Şübhəsiz, gələcək araşdırmalar fundamental şəkildə bu adların zəngin dil xüsusiyyətlərini aşkara çıxaracaq.

a) Mahnı adları. Bunlar iki cür olur: xalq mahnıları və bəstəkar mahnıları. Xalq mahnılarının adları xalq içərisində yaranıb formalaşır. Bu adların leksik tərkibi, demək olar ki, Azərbaycan dilinin öz sözlərindən ibarətdir. Məsələn, “Çayımızın adı var”, “Yaxşı bəzək vurun bizim gəlinə”, “Xoş gəldin sən bizə”, “Bacım, toyun mübarək”, “Ay bu düzlər, güllü düzlər”, “Mən gedirəm vağzala”, “Ağ almalı bağlarım qaldı”, “Ay, yara xoşgəldin deyir”, “Yeri, yeri, dam üstəndən yeri”, “Bir gül əkdim deyəndə” və s. [2, s.65].

“Bəhmən: – Xəlil, niyə səs-səmir çıxmırdı səndən? Niyə məktublarıma cavab vermirdin, yerini bildirmirdin mənə?”

Xəlil: – Hə, mahnıda deyir e... “Çayımızın adı var”. Mənim də özümə məxsus adım var”.

“Küçələrə su səpmişəm” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 2004.

“Kəndli kişi: – Arvadım çox göyçəkdir. Kəndxudaynan qonşuyuq. Zalım oğlu göz verir, işıq vermir arvadıma. Hər gün mahnıdakı sözləri deyir ona.

Nəbi: – Nə deyir, a kişi?

Kəndli kişi: – Deyir ki, “xoşgəldin sən bizə”. Sonra da deyir ki, sən kəndxudaya layiqsən”.

“Qaçaq Nəbi” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1980.

“Vahid: – Xanım oxuyur, eşitmisiz, yəqin, “mən gedirəm vağzala”. On, on beş manatlıq bilet yoxdur?”

Kassir: – Ay qardaş, mən indiyəcən ucuz-baha bilet alan görməmişdim. Sənə bilet hara lazımdı, ora al”.

“Qəzəlxan” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1991.

“Qaraş: – Mayacan, bütün Muğan düzü mənə deyir ki, sən sevgilinin qədrini bil, onun kimi gəlin yoxdur. Sən çöllərdə gəzərkən mahnının sözlərini zümzümə edərdin: “Ay bu düzlər, güllü düzlər”. Onda sən daha gözəl görünürdün”.

“Böyük dayaq” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1962.

Filmlərdən təqdim etdiyimiz misallardan göründüyü kimi, bu xüsusi adlar qrupunda dilimizin bütün leksik, qrammatik, semantik, frazeoloji imkanlarından istifadə olunmuşdur. Fonetik təkrirlər, alliterasiya bu cür adların səslənməsinə xüsusi zəriflik, məlahət gətirir.

Bəstəkar mahnıları. Bəstəkarlar müxtəlif şeir növlərinə musiqi, mahnı bəstələyirlər. Belə ki, onlar şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinə müraciət edirlər. Bu prosesdə bəzən mahnılar bəstələnmiş şeirin öz adı ilə, bəzən də bəstəkarın özü tərəfindən yeni adla adlandırılır. Azərbaycan musiqi tarixində Ü.Hacıbəyov, M.Maqomayev, Q.Qarayev, F.Əmirov, S.Rüstəmov, C.Cahangirov, A.Məlikov, Niyazi və başqa müasir bəstəkarlarımızın yaradıcılığında zəngin adlar sisteminə rast gəlmək olar. Nümunə üçün bunlardan bir neçəsini xatırlatmaq məqsədəuyğun olar: “Ananın oğluna nəsihəti”, “Qaragöz” (Q.Hacıbəyov) [3, s.111], “Zərbəçi yoldaşlar”, “Yarış” (M.Maqomayev) [4, s.21], “Buludlar”, “Zəriflik”, “Həqq mənəm”, “Həyat eşqi” (C.Cahangirov), “Reyhan”, “Göy göl”, “Getmə-getmə”, “Gəlmədi” (S.Rüstəmov), “Qarabağın qızları” (Ə.Abbasov), “Anacan”, “Şamama” (S.Ələsgərov), “Yoxdur xəbərin”, “Telli sazım” (A.Rzayev), “Qurban olduğum” (H.Xanməmmədov), “Sevməyir, qoy sevməsin”, “Yaylaqlarım” (T.Bakıxanov), “Tel nazik”, “Kəndimiz” (Q.Hüseynli), “Gözəl oğlan”, “Hind qızı” (Ş.Axundova), “Alagöz”, “İnsaf elə” (Adil Gəray), “Şirin arzular”, “Qonşu qız” (Ə.Tağıyev).

b) Muğamlar Azərbaycan musiqi tarixində öz qədimliyi ilə fərqlənir. Bu musiqi növü xalqımızın canına, qanına hopmuş, körpələrimiz bu musiqi sədaları altında böyümüş, tərbiyə almışlar. Məsələn: “Rast”, “Çahargah”, “Şur”, “Mahur”, “Orta segah”, “Xaric segah”, “Orta Mahur”, “Mahur-Hindi”, “Bayatı-Şiraz”, “Bayatı-kürd”, “Kürd-Şahnaz”, “Qatar”, “Şüştər”, “Humayun”, “Rahib”, “Bayatı əcəm” və s. Bu muğam adlarının tərkibində müxtəlif yer, şəxs, tayfa, adlarına rast gəlinir. Şübhəsiz, bu adların hər birinin ayrıca yaranma tarixi vardır. Linqvistik təhlil həmin adların yaranma tarixini müəyyənləşdirməklə, onların mənalarını da açmalıdır.

c) Təsnif, dəraməd, rəng adları, əsasən, muğam adları əsasında formalaşmışdır. Fərqli cəhət ondadır ki, bu tip adların tərkibində “təsnif”, “dəraməd”, “rəng” sözləri işlənir. Məsələn: “Şur təsnifi”, Rast təsnifi”, “Vilayəti təsnifi”, “Çahargah təsnifi”, “Bəstə Nigar təsnifi”, “Hisar təsnifi”, “Müxalif təsnifi”, “Mahur təsnifi”, “Segah təsnifi”, “Bayatı-Şiraz təsnifi”,

“Bayatı-Kürd təsnifi”, “Şüştər təsnifi”, “Rahab təsnifi” və s. Bu adların tərkibində işlənən “təsnif”, “dəraməd”, “rəng” sözləri onu muğam adlarından fərqləndirir.

ç) Azərbaycan musiqi tarixində oyun havaları həm qədimliyi, həm də populyarlığı ilə diqqəti cəlb edir. Əsası xalq tərəfindən qoyulan oyun havalarının adları da xalq içərisində yaranmışdır. Bunlara yallı, diringə, rəqs adları daxildir. Məsələn: “Kürdü”, “Köçəri” (yallı adları), “Pəhləvani”, “Çanaq qala”, “Qazax rəqsi”, “Qızların rəqsi”, “Qax rəqsi” (rəqs adları), “Turacı”, “Şələlə”, “Nəlbəki”, “Sevgilim”, “İnnabi”, “Dərbəndi”, “Lələ”, “Qızılgül”, “Rahidə” (diringə adları).

Bu adlar, əsasən, simvolik xarakter daşıyır. Bədii incəsənət kollektivləri özlərinə müasir, gözəl səslənən, bəzən yaşadıkları regionun təbii sərvətlərini, iqtisadiyyatını, bəzən isə ansamblın profilini əks etdirən yaraşlıq adlar seçirlər.

Erqonimlər. İdarə, müəssisə, təşkilat, ictimai-mədəni obyekt, düşərgə və s. adlarını bildirən onomastik vahidlər erqonimlər adlanır. Bu cür adlar istər yaranma tarixinə, istərsə də yaranma yolları və prinsiplərinə görə olduqca müxtəliflik təşkil edir. Buna görə də erqonimlərin toplanması və qruplaşdırılması, habelə linqvistik təhlilə cəlb edilməsi günün vacib məsələlərindəndir.

a) İdarə və müəssisə adları. Bu adlar daşdığı idarə və təşkilatın, müəssisənin işini, mahiyyətini tam özündə əks etdirməlidir. Ona görə də bu adlar qeyri-rəsmi deyil, rəsmi surətdə yarıdır və xüsusi qərarla təsis edilir. Hər halda, necə olursa-olsun, həmin adın yaradılmasında mütləq Azərbaycan dilinin daxili qanunauyğunluqları, leksikası, semantikasası, qrammatikası nəzərə alınmalıdır.

Çalışmaq lazımdır ki, bu adlar Azərbaycan dilinin öz leksik vahidləri əsasında yaransın. Buraya müxtəlif adlar qrupu daxildir. Məsələn: Sintetik Kauçuk Zavodu, Bakı Radio Zavodu, (zavod və fabrik adları), Azərbaycan Respublikası Prezident Aparatı, Bakı Şəhər İcra Hakimiyyəti (partiya, icraiyyə orqanları), Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi (nazirlik adları), Azərbaycan Respublikası Dəmiryol İdarəsi, Bakı Baş Tikinti İdarəsi (idarə və təşkilat adları).

“Diktor: – Ötən əsrin 60-cı illərində inşa edilmiş *Sintetik Kauçuk Zavodu* istehsal gücünə görə nəhəng müəssisələr cərgəsində addımlayır. Hər il müəssisənin 100 tonlarla məhsulu dünyanın müxtəlif ölkələrinə satılır”.

“*Azərbaycan kauçuku*” sənədli televiziya filmi. 1977.

“Diktor: – *Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin* təşəbbüsü ilə son illər ayrı-ayrı rayonların ərazilərində kütləvi yaşıllaşdırma və abadlaşdırma tədbirləri həyata keçirilir”.

“*Bakı gecələri*” sənədli televiziya filmi. 2009.

“Sona: – Bircə bu qalmışdı ki, burada öz murdar mahınlarını çalasan. Səni burada yalnız Kərimlə dəyişmək üçün saxlayıram. Bu barədə *Respublika Müdafiə Nazirliyi* və *Respublika Daxili İşlər Nazirliyinin* də xəbəri var”.

“*Girov*” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 2003.

“Şəfiqə: – Dedilər ki, Cəlil ağa *Azərbaycan Dəmiryol İdarəsinin* qatarında taxta-şalban üstündə yol gedirdi...”

“*Neft və milyonlar səltənətində*” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1982.

Filmlərdə təqdim etdiyimiz bu adlar qrupunda bir ümumi cəhət diqqəti cəlb edir. Həmin adların tərkibinə daxil olan hər bir sözün öz funksiyası vardır. Bunlardan birini həmin adın tərkibində işlətməsək, o ad mütləq öz mənasını itirir. Xüsusilə həmin adların sonunda işlənən “zavod”, “fabrik”, “komitə”, “nazirlik”, “idarə” sözləri bu adların yaranmasında əsas rol oynayır. Başqa adlar qrupundan fərqli olaraq, bu tip xüsusi adlar çoxkomponentli olur.

b) Opera, dram və kinoteatr adları. Bu qrupa daxil olan xüsusi adlar da rəsmiləşdirmə yolu ilə yaranır. Bunlar, əsasən, görkəmli ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin adını özlərində yaşadır və əbədiləşdirir. Məsələn: M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrı, Ş.Qurbanov adına Azərbaycan Musiqili Komediya Teatrı, S.Vurğun adına Rus Dram Teatrı, Azərbaycan Dövlət Sirki, “Nizami” kinoteatrı və s.

“Üzeyir: – Dünən axşam sizi *Musiqili Komediya Teatrında* gördüm. Əlmənsur tamaşasında. Yaxşı oxudunuz.

Sarabski: – Neyləyəsən, bizim zəmanədə müsəlman artistin günü budur”.

“Üzeyir ömrü” bədii filmi. “Azərbaycan-film” kinostudiyası. 1983.

“Cəlil ağa: – Şəfiqəyə nə deyəcəyəm?

Lütvəli bəy: – Kefində ol, onun cavabı mən-də, müsəlman arvadını aldatmağa nə var? Axşam aparırsan onu “Nizami” kinoteatrına, onunla da məsələ həll olunur”.

“Neft və milyonlar səltənətində” bədii filmi. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1982.

“Nəbi: – İnsafın olsun, bəy! Elə bil *Dövlət Sirkində* ayı oynadırsan. Hələ bir soyundurursan onları. Bunlarda qızıl var? Bilmirsən qızıl kimdədir? Niyə mən qoyan qaydanı pozursan? Hanı koxa?”

“Qaçaq Nəbi” bədii filmi. “Azərbaycan-film” kinostudiyası. 1980.

Filmlərdən çəkdiyimiz misallarda bu adların sonunda “teatr” sözü aparıcı rol oynayır. Çünki həmin söz işlənməsə, ad natamam olur. Məsələn, Ş.Qurbanov adına Azərbaycan Musiqili Komediya işlətmək olmaz. Lakin kinoteatr adları bəzən cümlədə yalnız simvolik adlarla işlə-nə bilir.

c) Yeməxana, kafe, restoran adları. Bu adlar da, əsasən, simvolik xarakter daşıyır. Məsələn: “Ceyran”, “Gülüstan” (restoran adları), “Qız qalası”, “Cücələrim”, “Şəfəq” (kafe adları). Bu cür adlara respublikanın bütün rayonlarında rast gəlmək olur. Bu adların tərkibində “restoran”, “kafe” dəqiqləşdirici kimi işlənir. Mətn daxilində onlar həmin sözlər olmadan da müstəqil kafe, restoran adı kimi işlə-nə bilir.

Bütün bunlardan başqa, erqonimlərə uşaq bağçası və pioner düşərgələri, sanatoriya və istirahət evləri, mehmanxana, mağaza, dayanacaq və stansiya, stadion və idman kompleksi, klub və mədəniyyət evləri və müxtəlif mədəni-məişət evləri adları da daxildir. Həmin adların toplanması, öyrənilməsi, lüğətə salınması Azərbaycan dilinin ümumi leksik sisteminin daha ətraflı işıqlandırılması üçün zəmin yarada bilər. Fikrimizi sübut etmək üçün müxtəlif sənədli televiziya filmlərindən götürülmüş bir sıra cümlələri nəzərdən keçirək:

“*Bakı aşağı voltlu elektrik aparatları zavodunda* çalışan əməkçilərin övladları yay tətlini yeni istirahət guşəsində – “*Göyərçin*” pioner düşərgəsində keçirəcəklər”.

“*Göyərçin balalar*” sənədli televiziya filmi. 1968.

“Sorağı respublikamızın hüdudlarından uzaqlarda yayılan sağlamlıq ocaqlarından biri də mavi Xəzərin sahilində yerləşən yaşıllığa bürünmüş Mərdəkan qəsəbəsindəki Ümumittifaq əhəmiyyətli “*Günəşli*” əsəb xəstəlikləri sanatoriyasıdır”.

“*Günəşlidə bir gün*” sənədli televiziya filmi. 1970.

“Respublika paytaxtının baş meydanında 17 mərtəbəli “*Abşeron*” mehmanxanası istifadəyə verilmiş, nəticədə, Azərbaycanda turistlər üçün mehmanxana yerinin sayı, təqribən, üç dəfə artmışdır”.

“*Doğma Bakı*” sənədli televiziya filmi. 1970.

“Şəhərimizdə əhaliyə ticarət xidmətini yaxşılaşdırmaq üçün bir sıra firma mağazaları və ixtisaslaşdırılmış mağazalar açılmışdır: “*Masallı nemətləri*”, “*Xaçmaz*”, “*Lənkəran*” və başqa meyvə-tərəvəz mağazaları da onların sırasında-dır”.

“*Bakım mənim*” sənədli televiziya filmi. 1999.

“Məktəbli” mağazasında yazı ləvazimatı da az deyildir. “*Ozan*” kitab mağazasında tarixə aid kitablar da almaq olar (“*Elm və həyat*” jurnalı). Razin qəsəbəsində “*Şahin*” idman kompleksi xalq tikintisi üsulu ilə, kommunist iməciliyi zamanı əldə olunmuş vəsait hesabına yaradılmışdır. “*Məhsul*” stadionu yarışlar keçirmək üçün əlverişlidir (“*Bakı*” qəzeti), “*Gənc neftçi*” uşaq klubu çətin tərbiyə olunan bir sıra yeniyetmələri doğru yola qaytarmışdır. Səbail rayonundakı 5 nömrəli mənzil istismarı nəzdində fəaliyyət göstərən “*Dostluq*” uşaq klubu istər uşaqların, istərsə də böyüklərin öz asudə vaxtlarını mənalı keçirdiyi guşəyə çevrilmişdir. Bakıdakı “*Qüdsi*” klubunun üzvləri doğma şəhərə ekskursiyaya çıxır (“*Bakı*” qəzeti). Asudə vaxtı mənalı təşkil etməklə tələbələrin estetik zövqünü, gözəlliyi dərk etmək qabiliyyətini inkişaf etdirmək, onların istedadını üzə çıxarmaq, fəal marağını yaratmaq, fiziki sağlamlığını qorumaq, məktəblə, elmlə əlaqələrini daha da möhkəmləndirmək – bunlar institutumuzda təşkil edilmiş “*Məhsəti*” qızlar klubunun öz qarşısına qoyduğu vəzifələrin yalnız bir qismidir (“*Gənc müəllim*” qəzeti). Şagirdlərin bilik dairəsini genişləndirmək, dünyagörüşünü artırmaq üçün Göyçay şəhərindəki 3 nömrəli beynəlmiləl orta

məktəbdə “*Etika*”, “*Estetika*”, “*Evrika*”, “*Biliyin sahəsi*” adlı klublar yaradılmışdır. “*Bakı fəhləsi*” mədəniyyət evində maraqlı görüş keçirildi (Azərbaycan müəllimi” qəzeti), “*Aynur*” məişət evi müasir avadanlıqla təchiz olunmuşdur. “*Lalə*” mebel evi bir çox yeni mebel dəstini nümayiş etdirir. “*Şafəq*” şadlıq evində hər gün toy məclisi keçirilir. Sumqayıtda Xəzərin sahilində “*Sevinc*” məişət evi istifadəyə verilmişdir. “*Kitab evi*”ndə bukinist kitablar şöbəsi

açılmışdır (“*Kommunist*” qəzeti). Ölkəmizdə ilk dəfə olaraq “*Çay evi*” Lənkəranda yaradılıb. (“*Ədəbiyyat və incəsənət*” qəzeti).

Göründüyü kimi, bu tipli xüsusi adlar cümlədə çox işlənir. Bəs niyə bunlar dilçiliyin tədqiqat obyektindən kənar qalmalıdır? Axı bunlar da xüsusi dil vahidləri olmaqla dilimizin leksikasının zənginləşməsində, inkişafında mühüm rol oynayır.

Nəticə / Conclusion

Qeyd olunan onomastik vahidlərin və bunlara bənzər hər bir xüsusi adın düzgün və dəqiq müəyyənləşdirilməsi və onların təhrif olunmasına nəzarət xüsusi tarixi və mədəni əhəmiyyətə malikdir. Çünki bunlar bilavasitə xalqımızın tarixi, iqtisadiyyatı, ictimai, siyasi, elmi, həyatı, mədəniyyəti, dili və s. ilə bağlıdır. Bunları gələcək nəsələ düzgün şəkildə çatdırmaq çox

mühüm vəzifə kimi qarşıda durur. Çox təəssüf ki, bəzi obyektlərin adları düzgün verilmir, yaxud həmin adların yazılış və tələffüzü təhrif olunur. Halbuki mədəniyyətimizin ümumi inkişafı naminə bu məsələlər hər bir ziyalının diqqət mərkəzində olmalıdır.

Ədəbiyyat / References

1. İsadadə, Ə. Xalq mahnıları və oyun havaları. – Bakı, 1975. səh. 151.
2. Məmmədov, N. Xalq mahnıları və oyun havaları. – Bakı, 1984.
3. Rəhmətov, Ə. Bakıxanov Əhməd. – Bakı, 1977.
4. İsmayılov, Q. Müslüm Maqomayev. – Bakı, 1985.

Bədii filmlər

1. “Küçələrə su səpmişəm”. 2004.
2. “Qəzəlخان”. 1991.
3. “Neft və milyonlar səltənətində”. 1982.
4. “Böyük dayaq”. 1962.
5. “Süd dişinin ağrısı”. 1987.
6. “Qoca pəliddin nağılı”. 1984.
7. “Qaçaq Nəbi”. 1980.
8. “Girov”. 2003.
9. “Üzeyir ömrü”. 1983.
10. “Alma-almaya bənzər”. 1975.

Sənədli televiziya filmləri

1. “AMEA-70”. 2012.
2. “Şuşam mənim”. 2021.
3. “Ordubad”. 2015.
4. “Azərbaycan kauçuku”. 1977.
5. “Bakı gecələri”. 2009.

Азербайджанские ктематонимы в языке кино

Физули Мустафаев

Доктор философии по филологии

Институт языкознания имени Насими НАНА

E-mail: mustafayev.fizuli8@gmail.com

Резюме. Статья посвящена азербайджанским ктематонимам в языке кино. Исследования показывают, что эта группа специальных имен, представленная под названием ктематонимов, до сих пор осталась без должного внимания лингвистических исследований. Изучение семантики, лексического состава, грамматического строя, орфографии, орфоэпии и других языковых свойств этих имен можно считать важным этапом в истории развития как азербайджанского языкознания, так и азербайджанской культуры в целом. Отмечается, что существуют такие виды ктематонимов, как хрематонимы, хрононимы, идеонимы и эргонимы. Специальные названия хрематонимов относятся к материальным и культурным предметам, относящимся к разным областям нашего языка. К ним относятся названия кондитерских изделий, мыла, тканей, мебели, холодильников, оружия, минеральных вод, ювелирных изделий, водного транспорта и поездов.

В другом разделе статьи обсуждаются и объясняются хрононимы. В статье также особое внимание уделяется идеонимам. Отмечается, что к идеонимам относятся специальные названия, связанные с наукой, культурой и литературой. Названия издательств, прессы также считаются идеонимами.

Последний раздел статьи посвящен эргонимам. Названия учреждений и предприятий, опер, драм, кинотеатров и столовых, кафе, ресторанов относятся к эргонимам. В статье использовано достаточное количество примеров из литературы и киносценариев.

Ключевые слова: ономастика, топоним, ктематоним, антропоним, зооним, гидроним